

УДК 635.21;631.526.32

Ільчук В.В.

молодший науковий співробітник відділу економіки
Інституту сільського господарства Карпатського регіону
Національної академії аграрних наук

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РИНКОВИХ ПОЗИЦІЙ ВИРОБНИКІВ КАРТОПЛІ РІЗНИХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

IMPROVING MARKET TRENDS VIEWPOINT PRODUCERS OF POTATO DIFFERENT TYPES OF BUSINESS ENTITY

АНОТАЦІЯ

Удосконалення ринкових позицій виробників картоплі різних організаційно-правових форм господарювання західних областей України і основні проблеми які виникають при реалізації картоплі полягають в наступному: основне виробництво картоплі (98,1%) зосереджене в господарствах населення; валове виробництво картоплі в них порівняно до України складає 15,1-17,1%; відмічено різке коливання валового збору картоплі за роками. Урожайність картоплі становить 13,8-17,2 т/га і на 3,7-6,8% вище порівняно з середньостатистичними даними по Україні. Баланс надходжень картоплі в західних областях України складає 15,2% всіх надходжень по Україні. Структура витрат картоплі виробленої господарствами населення і сільськогосподарськими підприємствами значно різняться. В господарствах населення 18,4% картоплі витрачається на корм худобі, 15,4% фонд споживання, 15,3% – на посадку. Лівова частка картоплі (59,9%) вирощеної сільськогосподарськими підприємствами припадає на реалізацію за іншими напрямками. На ринку картоплі спостерігається перевищення пропозиції над попитом. Пропозиція продукції картоплярства характеризується нестабільністю і має чітко виражену сезонну циклічність. Відсутність стабільного за обсягами та цінами ринку картоплі створює для її виробника умови невпевненості у виборі ринкової орієнтації. Пріоритетним завданням подальшого реформування цієї галузі в західних областях України є налагодження, виробниками різних організаційно-правових форм господарювання, виробництва конкурентоспроможної продукції за сортовими характеристиками, якістю і ціною. Саме за дотримання забезпечених умов картопля українського походження зможе ефективно конкурувати з іноземними сортами не тільки на внутрішньому, а й на зовнішніх ринках.

АННОТАЦІЯ

Совершенствование рыночных позиций производителей картофеля различных организационно-правовых форм хозяйствования западных областей Украины и основные проблемы, которые возникают при реализации картофеля заключаются в следующем: основное производство картофеля (98,1%) сосредоточено в хозяйствах населения; валовое производство картофеля в них по сравнению с Украиной составляет 15,1-17,1%; отмечено резкое колебание валового сбора картофеля по годам. Урожайность картофеля составляет 13,8-17,2 т/га и на 3,7-6,8% выше по сравнению со среднестатистическими данными по Украине. Баланс поступлений картофеля в западных областях Украины составляет 15,2% всех поступлений по Украине. Структура расходов картофеля произведенной хозяйствами населения и сельскохозяйственными предприятиями значительно различаются. В хозяйствах населения 18,4% картофеля уходит на корм скоту, 15,4% фонд потребления, 15,3% – на посадку. Львиная доля картофеля (59,9%) выращенной сельскохозяйственными предприятиями приходится на реализацию по другим направлениям. На рынке картофеля наблюдается превышение предложения над спросом. Предложение продукции картофелеводства характеризуется нестабильностью и имеет четко выраженную сезонную цикличность. Отсутствие стабильного по объемам и

ценам рынка картофеля создает для ее производителя условия неуверенности в выборе рыночной ориентации. Приоритетной задачей дальнейшего реформирования этой отрасли в западных областях Украины является налаживание, производителями различных организационно-правовых форм хозяйствования, производства конкурентоспособной продукции за сортовыми характеристиками, качеством и ценой. Именно при соблюдении обеспеченных условий картофель украинского происхождения сможет эффективно конкурировать с иностранными сортами не только на внутреннем, но и на внешних рынках.

ANNOTATION

The objective of the study "Trends improving the market position of potato producers different position types of business entity" is a theoretical and methodological basis and practical study of the economic problems arising in improving the market position of producers of potatoes of different legal forms. Improving market positions of producers of potatoes of different types of business entity western regions of Ukraine and major challenges in implementing potatoes are as follows: the main potato production (98.1%) is concentrated in households; total production of potatoes in them compared to Ukraine is 15.1-17.1%, marked by sharp fluctuations in gross harvest of potatoes for years. The yield of potatoes is 13.8-17.2 t/ha and 3.7-6.8% higher compared to the average data for Ukraine. The balance of the proceeds of potatoes in Western Ukraine is 15.2% of all revenues in Ukraine. The cost structure of potatoes produced by households and farms vary considerably. In households spent 18.4% of potatoes for fodder, 15.4% capital consumption, 15.3% – in the landing. The lion's share of 59.9% of potatoes grown agricultural enterprises accounts for implementation in other areas. In the potato market observed excess of supply over demand. Potato offer products characterized by instability and has a pronounced seasonal cyclicity. Lack stable in terms of prices and market potato producer creates the conditions for its uncertainty in the choice of market orientation. Potato production quantity of products in 2013 per capita is 604 kg and 154.4 kg and consumption exceeding the threshold of consumption at 33.4 kg, while in Ukraine only 14.4 kg. Given the global trends potato priority of further reform of the industry in the western regions of Ukraine is to develop competitive products for the production of varietal characteristics, quality and price. It is secured by adherence to the conditions of Ukrainian origin potatoes can effectively compete with foreign varieties not only in domestic but also in foreign markets.

Постановка проблеми. Галузь картоплярства – це комплексна система виробничо-збутової діяльності яка будується на управлінні, плануванні, ціноутворенні, інформаційно-рекламному забезпеченні продукції призначеної для реалізації. Ця система потребує знання кон'юнктури ринку і спрямована на повне задоволення платоспроможного попиту населення.

З метою удосконалення ринкових позицій професійних виробників картоплі на цільових ринках в першу чергу необхідно прискорити розвиток відповідної інфраструктури. Вплив держави на розвиток ринку картоплі повинен проявлятися в контролі якості насінневого матеріалу, ліцензуванні нових сортів, державній підтримці селекційно-насінницьких установ, зміцненні мережі державного сорто-випробування, випробуванні та реєстрації засобів захисту рослин, стимуляторів росту тощо, а також ліцензуванні торгівлі цими препаратами. З метою регулювання сортооновлення і сортозаміни картоплі доцільно щорічно формувати державний контракт на елітну та насінневу картоплю, удосконалити економічний механізм взаємовідносин між сільськогосподарськими підприємствами-виробниками і споживачами цієї продукції.

Розширення площ посіву в індивідуальному секторі зумовлює їх деконцентрацію, зростання витрат виробництва, порушення технології вирощування, руйнації системи заготівлі тощо, що свідчать про низьку технологічну ефективність виробництва картоплі в Україні порівняно з провідними країнами Європи та світу.

Для подолання негативних тенденцій в розвитку ринку картоплі та картоплепродуктів потрібно створити сприятливі умови для реалізації картоплі, удосконалити інфраструктуру ринку картоплярства, а також здійснювати організацію кооперативів товаровиробників та інших підприємницьких структур усіх форм власності з виробництва, заготівлі, переробки і реалізації картоплі.

Важливе народногосподарське значення культури картопля і необхідність наукового вирішення названих проблем зумовило вибір і актуальність теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок картоплі є сегментом аграрного ринку, який має власну структуру, інфраструктуру, економічний механізм саморегулювання та важелі державного регулювання галузі. В сучасних умовах він покликаний забезпечити населення країни якісною столовою картоплею та картоплепродуктами, створити передумови для виходу на зовнішні ринки.

Формування і функціонування аграрного ринку і, зокрема одного із його сегментів – ринку картоплеовочевої продукції, досить складний процес, що охоплює інтереси багатьох верств населення.

Ринок – це саморегулююча система, яка сприяє встановленню рівноваги. Але якщо ринкова рівновага не задовольняє покупця чи продавця, держава може сприяти зміні положення еквілібриму (рівноваги) шляхом застосування факторів зовнішнього впливу на ринкову систему.

О. В. Сидорчук [11, с. 17] вважає, що в Україні цінова еластичність попиту на картоплю становить від -0,15 до -0,3. П. Т. Саблук [12, с. 72]

наводить дані розрахунків Л. Г. Шморгуна коефіцієнт цінової еластичності картоплі становить -0,05, коефіцієнт еластичності за доходами -0,17. В розвинутих країнах попит на картоплю і картоплепродукти за доходами еластичний ($E > 1$). Він же вказує, що економісти Ван Дер Зааг і Хартон встановили, що з підвищенням доходів населення на 1% на стільки ж знижується і споживання картоплі, і навпаки, зі зниженням цін на 1% споживання картоплі зростає на 2%. Взагалі цінова еластичність попиту на картоплю по країнах світу коливається від -0,1 до -2, при чому нееластичний попит на цей вид продукції (на рівні хлібопродуктів) характерний для країн з низьким рівнем доходів.

Висвітленню теоретичних і прикладних аспектів удосконалення напрямів функціонування професійних виробників картоплі на цільових ринках, становленню та функціонуванню ринку картоплі присвячено роботи таких вчених: Ю. М. Акчукіної [1], В. Я. Амброзова [2], Р. В. Лаврова [6], Л. М. Мех [7; 8], П. В. Оверчука [9], К. Ульріха [4] та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретико-методичне обґрунтування та прикладне опрацювання економічних проблем удосконалення напрямів діяльності виробників картоплі різних організаційно-правових форм господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз стану картоплепродуктового підкомплексу західних областей України показав, що в умовах трансформації виробничих відносин появились окремі негативні тенденції розвитку картоплярства. Це в першу чергу кардинальна зміна структури виробництва на користь дрібних виробників. На особисті господарства населення в 2013 році припадало 98,1% валового збору картоплі і лише 1,9% – на сільськогосподарські підприємства.

Валове виробництво картоплі в західних областях України з 2000 по 2013 рік щорічно складає від 3021,6 до 3968,9 тис. тонн і зросло на 31,4%. Збільшення виробництва картоплі відзначено і в окремих областях регіону, зокрема Чернівецькій на 50,3%, Львівській на 45,3%, Закарпатській на 27,3% і дещо менше на 22,8% в Івано-Франківській області.

Виробництво картоплі в західних областях України в основному зосереджено в господарствах населення, але в даний час спостерігається позитивна тенденція розвитку крупнотоварного виробництва. Так, у 2013 році валовий збір картоплі виробленої сільськогосподарськими підприємствами по Україні становив 659,4 тис. тонн і порівняно з 2010 роком зріс на 176,9 тис. тонн або на 43,8%, а в західних областях України 75,0 тис. тонн або на 24,4%.

На даний час в західних областях України склалась відповідна структура діючих сільських підприємств. Найбільший відсоток (73,1%) в структурі займають фермерські господарства (рис. 1).

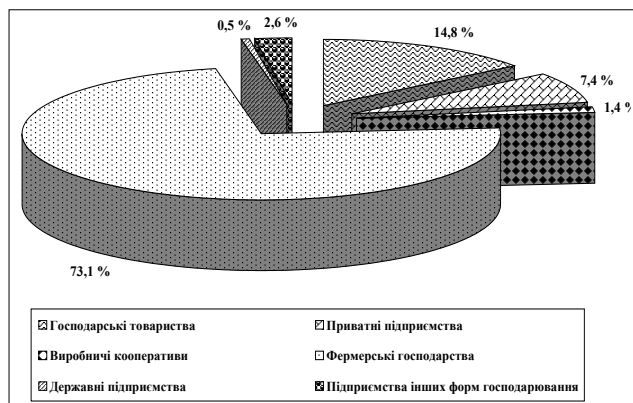

Рис. 1. Структура діючих сільських підприємств у 2013 році

Джерело: розроблено автором [13; 14; 15; 16]

З областей які входять до регіону найбільший відсоток (61,2%) виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами припадає на Львівську область. Слід відмітити значне (в 2,7 рази) збільшення виробництва картоплі в 2013 році порівняно з 2010 роком в Івано-Франківській та Чернівецькій (в 6,3 разів) областях, що пояснюється як зростанням посівних площ так і урожайності. Проте загальний обсяг виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами в цих областях ще незначний і складає лише 7,5 і 9,5 тис. тонн, тоді як у Львівській області – 49,9-65,6 тис. тонн. Тобто основним виробником картоплі в регіоні є сільськогосподарські підприємства Львівської області, які займають 6,9% виробництва в цілому по Україні.

Виробництво в розрахунку на одну особу за рік по Україні складає 489 кг, в західних областях України 604 кг, споживання відповідно 135,4 і 154,4 кг і перевищує поріг раціональної норми споживання (яка складає 121 кг), 14,4 і 33,4 кг (табл. 1).

Баланс надходжень картоплі в сільськогосподарських підприємствах західних областей України в 2013 році складає 107,8 тис. тонн. Відсоток надходжень картоплі в сільськогосподарських підприємствах, щодо України становить 10,5. Характерно що з областей, по яких поведені дослідження, Львівська область по надходженню картоплі і в сільськогосподарських

підприємствах займає чільне місце (77,6%). В інших областях регіону надходження картоплі в сільськогосподарських підприємствах складає лише 1,7-10,8%.

Баланс надходжень картоплі в господарствах населення західних областей України складає 15,2% всіх надходжень по Україні. Провідне місце по надходженню картоплі в господарствах населення також займає Львівська область, де відсоток надходжень картоплі становить 44,0%, тоді як в інших областях регіону надходження картоплі складає від 16,0 до 23,2%.

Аналіз балансу використання картоплі господарствами населення західних областей України показав, що кількість картоплі яка витрачається на корм худобі складає 1351,3 тис. тонн, на посадку (853,0 тис. тонн), на харчування (951,7 тис. тонн). Значна (біля 8,4%) кількість картоплі через відсутність сховищ для зберігання з оптимальним повітряно-вологим режимом втрачається при зберіганні, реалізація на ринку незначна складає лише 7,5%.

Структура витрат картоплі господарствами населення вказує на значні (16,6%) втрати її за зберігання. На корм худобі витрачається 18,4%, на посадку 15,3%, що в розрахунку на гектар насаджень картоплі в господарствах населення складає 4,0-4,5 т/га, за норми 3,5-3,8 т/га.

В структурі витрат картоплі вирощеної в індивідуальному секторі Львівської області лише на корм худобі витрачається 25,4% картоплі, значні втрати (7,1%) при зберіганні, 14,5% на споживання, 12,0% на посадку. В межах 41,0% картоплі вирощеної господарствами населення Львівської області реалізується на ринку.

Структура витрат картоплі виробленої сільськогосподарськими підприємствами західних областей України, вказує на те, що продукція картоплі реалізується за різними напрямками: зокрема на ринку продано лише 2,2%, за іншими напрямками реалізації – (59,9%), решта продукції витрачається на посадку – (6,6%), незначна кількість на корм худобі – 0,8%. Слід відмітити, що втрати при зберіганні в сільськогосподарських підприємствах складають лише 2,3%, тоді як у господарствах населення – біля 7,0%, що вказує на наявність в більшості сільськогосподарських підприємств

Таблиця 1

Виробництво і споживання картоплі по Карпатському регіону у 2013 році

Область, регіон	Чисельність населення станом на 1.01.2013 р., тис. чол.	Виробництво картоплі в 2013 р, тис. тон	В розрахунку на одну особу за рік, кг	
			Виробництво	Споживання
Україна	45372,7	22258,6	489	135,4
Західні області України	6057,1	3684,2	604	154,4
в т.ч.: Закарпатська	1251,6	614,9	490	137,4
Івано-Франківська	1379,1	898,8	650	178,3
Львівська	2522,3	1573,4	620	158,6
Чернівецька	904,1	597,1	658	143,2

Джерело: розроблено автором [10]

спеціальних овочесховищ для зберігання сільськогосподарської продукції.

Якщо в господарствах населення найбільший відсоток картоплі витрачається на корм худобі (18,4%), фонд споживання складає 15,4% витрати на посадку (15,3%), то левова частка витрат в сільськогосподарських підприємствах припадає на реалізацію за іншими напрямками (59,9%). Характерно, що як господарствами населення так і сільськогосподарськими підприємствами майже не використовується продукція картоплі на переробку, що вказує на те що галузь переробки картоплі на різні види продукції чіпси, соломку, крохмаль, спирт і інше неврегульована.

Незважаючи на те, що в західних областях України спостерігається тенденція до збільшення реалізації картоплі, в цілому темпи зростання дуже низькі. Лише 0,2-1,4% від кількості виробленої продукції реалізовується, що говорить в першу чергу про відсутність ринків збуту, а також планового перерозподілу виробленої продукції.

Переміщення площ картоплі в особисті підсобні господарства та дачні ділянки породило свої проблеми, зокрема деконцентрацію насаджень картоплі, розпилення ресурсів, збільшення витрат на виробництво, різкого зменшення механізації і т. п.

Одним з важливих економічних показників для зростання прибутковості галузі є конкурентоспроможність виробленої продукції. Від урожаю за 2012-2013 маркетинговий рік по західних областях України було реалізовано – 59,5% продукції виробленої в картоплярстві. Найбільше продано у Львівській (67,2%) та Закарпатській (50,3%) областях, тоді як у Івано-Франківській та Чернівецькій областях обсяг реалізованої картоплі був незначним і складав відповідно лише 16,0 та 38,8%.

Попит на картоплю та позиція його на ринку має значний вплив на ціну. Найбільш оптимальним є рівноважний стан ринку, коли відсутній дефіцит та перенасичення, тобто попит дорівнює пропозиції.

Порівнюючи цінову політику 2012-2013 маркетингового року з попереднім видно, що ціна картоплі по Україні знизилась на 69,9%, що пояснюється значним збільшенням валового збору картоплі.

На 59,6% знизилась ціна на картоплю і в західних областях України. При цьому відмічено зростання кількості реалізованої продукції по Україні на 53,9%, по Карпатському регіону – на 41,0%. Значно зросли обсяги реалізованої продукції в окремих областях (Івано-Франківській з 0,4 до 2,9 тис. тонн, в Чернівецькій з 0,4 до 6,7 тис. тонн).

Нині пропозиція продукції картопляного підкомплексу на внутрішньому ринку формується за рахунок вітчизняного виробника, який забезпечує трохи більше 50% товарообороту. Водночас, ця пропозиція характери-

зується нестабільністю має чітко виражену сезонну циклічність. Так, на літо-осінь припадає 75-80% річного товарообороту продукції, а на зиму лише – 20-25%. Така строкатість пропозиції пояснюється тим, що вона формується в основному за рахунок природних чинників, а організаційно-менеджерські зведено до мінімуму. Ця проблема виникає ще й тому, що у картоплярстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природним.

Для ринку картоплі західних областей України характерний олігополістичний вид конкуренції, який полягає у тому, що велика кількість як продавців так і покупців унеможливає активний вплив на ціну кожного окремого виробника і споживача продукції. Відчутне коливання пропозиції продукції, тоді як попит на неї стабільний. Тому ринку картоплі властиве сезонне коливання цін та інші ажіотажні сплески. Щоб вирішити цю проблему необхідна урівноваженість попиту і пропозиції, вирівнюваність цін продажу за допомогою державного регулювання, що є основним фактором стабілізації ринкових цін на картоплю.

Без докорінної зміни системи заготівлі та зберігання продовольчої картоплі не буде подолано різниці в цінах реалізації. Значна різниця в цінах є важливим доказом низької територіальної мобільності картоплі, як ринкового товару та суттєвої розбіжності в рівнях доходів населення різних регіонів.

Середня ціна на картоплю на міських ринках західних областей України, в значній мірі залежали від попиту і пропозиції, затрат на виробництво і реалізацію, терміну реалізації, відстані від місця виробництва.

Спостерігається і сезонна циклічність цін: зростання із зменшенням запасів і зниження після закінчення збиральних робіт, коли відбувається масова реалізація картоплі виробниками, які не мають змоги зберігати вирощений урожай, а споживачі роблять запаси продовольчої картоплі на зиму.

Висновки:

1. Удосконалення ринкових позицій виробників картоплі різних організаційно-правових форм господарювання західних областей України і основні проблеми в реалізації картоплі полягають в наступному: основне виробництво картоплі (98,1%) зосереджене в господарствах населення; валове виробництво картоплі в них порівняно до України складає 15,1-17,1%; відмічено різке коливання валового збору картоплі за роками. Урожайність картоплі становить 13,8-17,2 т/га і на 3,7-6,8% вище порівняно з середньостатистичними даними по Україні.

2. Баланс надходжень картоплі в західних областях України складає 15,2% всіх надходжень по Україні. Структура витрат картоплі виробленої господарствами населення і сільськогосподарськими підприємствами значно різняться. В господарствах населення 18,4% картоплі витрачається на корм худобі, 15,4%

фонд споживання, 15,3% – на посадку. Левова частка картоплі 59,9% вирощеної сільськогосподарськими підприємствами припадає на реалізацію за іншими напрямками.

3. На ринку картоплі спостерігається перевищення пропозиції над попитом. Пропозиція продукції картоплярства характеризується нестабільністю і має чітко виражену сезонну циклічність. Відсутність стабільного за обсягами та цінами ринку картоплі створює для її виробника умови невпевненості у виборі ринкової орієнтації. Виробнича кількість продукції картоплярства в 2013 році у розрахунку на душу населення складає 604 кг, а споживання 154,4 кг і перевищує поріг споживання на 33,4 кг, тоді як по Україні лише на 14,4 кг.

З урахуванням світових тенденції розвитку картоплярства пріоритетним завданням подальшого реформування цієї галузі в західних областях України є налагодження виробництва конкурентоспроможної продукції за сортовими характеристиками, якістю і ціною. Саме за дотримання забезпечених умов картопля українського походження зможе ефективно конкурувати з іноземними сортами не тільки на внутрішньому, а й на зовнішніх ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Акчуріна Ю. М. Ефективність функціонування особистих селянських господарств в ринкових умовах: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеню канд. економічних наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / Ю. М. Акчуріна. – Харків. 2006. – 17 с.
- Амбросов В. Я. Ринки і стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств / В. Я. Амбросов // Економіка АПК. 2013. – № 10. – С. 72-79.
- Кашуба Ю. П. Регіональні оптові ринки сільськогосподарської продукції / Ю. П. Кашуба, Я. С. Янишин // Економіка АПК. 2012. – № 2. – С. 57-61.
- Кьостер Ульріх. Основи аналізу аграрного ринку / наук. ред. пер. О. Нів'євський / Ульріх Кьостер // К.: Вид-во АДЕФ-Україна, 2012. – 486 с.
- Лавров Р. В. Сучасний стан і проблеми формування ринку картоплі в Україні / Р. В. Лавров // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 6(72). – С. 12-21.
- Лавров Р. В. Світовий та вітчизняний досвід формування ринку картоплі / Р. В. Лавров // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 146-152.
- Мех Л.М. Ринки картоплі України і місце Чернігівщини на ньому / Зб. Наук. праць Луганського НАУ // Л. М. Мех. Серія: економічні науки. 2004, – № 38-50. – С. 112-116.
- Мех Л.М. Сучасний стан і механізм функціонування ринку картоплі / Л.М. Мех // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 116-122.
- Оверчук П. В. Організаційно-економічні особливості картоплярства України в перехідний період до ринкових відносин / П. В. Оверчук, М. М. Філоненко, О. В. Сидорчук // Картоплярство: Міжвідом. тем. наук. зб. – К.: Урожай, 1995. – Вип. 26 – С. 117-123.
- Сільське господарство України за 2013 р. Статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенка // Державна служба статистики України. К. : 2014 р. – 400 с.
- Сидорчук О.В. Економічні аспекти розвитку картоплярства / О.В. Сидорчук // Економіка АПК. – 1999. – № 3. – С. 14-18.
- Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю. С. Коваленко // К.: УАЕ УААН, 2002, – 190 с.
- Головне управління статистики у Львівській області. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>.
- Головне управління статистики у Чернівецькій області. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>.
- Головне управління статистики у Івано-Франківській області. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ifstat.gov.ua/>.
- Головне управління статистики у Закарпатській області. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/index.html>.
- Іртіщева І.О. Роль інновацій у світогосподарському розвитку / І.О. Іртіщева // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Випуск 5 (36). – Суми: СНАУ, 2009. – С. 104-109.
- Іртіщева І.О. Регіональні особливості інноваційних процесів в агропродовольчій сфері українського Причорномор'я / І.О. Іртіщева // Монографія. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – 60 с.